

**„Mert közegészségi és rendészeti kifogás
alá nem esik...”**

*Bordélyházak és kéjnőtartók a polgárosodó
Nagyváradon*

JELIGE: HOLDVILÁG

TARTALOM

BEVEZETÉS	2
1. A REGLEMENTÁCIÓ, MINT KERET	4
1.1. A hatalmi struktúra közelről: szabályozás Nagyváradon.....	5
2. TÖREDEZETT ÉLETKÉPEK: KÉJNŐTARTÓK ÉS BORDÉLYHÁZAİK.....	7
2.1. Bordélyok a városi térben	7
2.2. Kik hát ezek? Ami a kéjnőtartókról elmondható	10
2.3. Élet- és karriertörténetek.....	11
2.4. Engedélyek, bordélyok és ami mögötte van	17
2.4.1. Az engedélyeztetés	17
2.4.2. Kéjhölgytartók de meddig?.....	21
2.4.3. A bordélyházak tulajdonjogi viszonyai	22
3. ÉLET A BORDÉLYHÁZAK ÁRNYÉKÁBAN	24
ÖSSZEFOGLALÓ	31
BIBLIOGRÁFIA	34
MELLÉKLETEK	39

BEVEZETÉS

Jelen kutatás célja, hogy az eddig általunk feltárt levéltári források¹ alapján bemutassuk a nagyváradi bordélyházakat, azok vezetőit, nem utolsó sorban pedig a bordélyházak² és a városlakók viszonyát.³ A témát elsősorban társadalom- és rendészettörténeti szempontból kívánjuk megközelíteni. Ez a fajta megközelítés az általunk eddig feltárt levéltári források jellegéből adódik. A Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltárában őrzött, a kutatás során felhasznált irattípusok a következők: a városi tanács határozatai, jelentések (Rendőrkapitányi Hivatal, Számvevői Hivatal, tiszti főorvos), igazolások (erkölcsi és szegénységi), de szép számmal találunk közöttük szerződéseket, jegyzőkönyveket, újságcikkeket, és postai igazolásokat is. A források különbözősége miatt csoportosítani kellett azokat aszerint, hogy kihez köthetőek. Ezt követően kronologikus sorrendbe állítottuk azokat. Az adatok összefésüléséből 12 bordélyházvezető életének rövidebb vagy hosszabb életszakasza rajzolódott ki 1899-1913 közötti időszakra vonatkozóan. A források egy másik részén keresztül a bordélyházak szomszédságaiban vagy távolabb, de azokkal egy utcában élő polgárok hangja szűrődik ki. Az így kapott történetek csupán epizodikus felvillanásai egy-egy élettörténetnek, mégis lehetőséget teremtenek arra, hogy egészen közelről, mikrotörténeti léptékben vizsgálhassuk a bordélyházi életet. Ezek a források egyén-hatalom és egyén-közösség viszonyrendszerének a lenyomatai is egyben.⁴ Nem utolsó sorban adalékul szolgálnak a dualizmus kori törvényhatóságok működéséről is.

Az általunk használt fő módszer a levéltári iratgyűjtés és szövegelemzés. Ez utóbbi a hivatalos iratokban megszólaló hatalmi és egyéni nyelvezetnek az elemzésére szorítkozik. Tesszük ezt annak tudatában, hogy a nyelv az identitás egyik fontos jelölője, ily módon pedig megkerülhetetlen. Fontos a helyi események, jelenségek kontextualizálása is. Az általunk

¹ A levéltár 2010 óta költözés miatt zárva van. Újonnan történő megnyitására várhatóan 2014 őszén kerül majd sor.

² A bordélyház általunk is elfogadott definícióját adja Borai Ákos: „*olyan intézmény, amely – részben vagy egészben – a szexuális szolgáltatás folyamatos, üzletszerű nyújtására szolgál, ámde az intézmény nem a szexuális szolgáltatást ténylegesen nyújtó prostituált, illetve kliense tulajdonában áll*”. Borai Ákos 2003, 35.

³ A kutatás a Collegium Talentum kutatói ösztöndíj keretében valósult meg.

⁴ A prostitúció és hatalmi rendszerek két világháború közötti viszonyának vizsgálatát nyújtja Bokor Zsuzsa 2013

használt lépték bár az egyéni narratívákból indul ki, lehetőség szerint, mégis igyekszik párhuzamosan a kontextust is érzékeltetni.

Mindezek fényében az alábbiakban három megközelítésben kívánjuk vizsgálni a nagyváradai prostitúció egy-egy aspektusát. Először a bordélyházakra, aztán a kéjhölgytartókra térünk ki, végezetül pedig a bordélyházakkal egy utcában élők prostitúcióról alkotott mentális képének a megrajzolására teszünk kísérletet. Mindezeket megelőzően fontosnak véljük röviden felvázolni a korabeli prostitúciót meghatározó hatalmi és jogi kereteket is.

1. A REGLEMENTÁCIÓ, MINT KERET

A prostitúció nem új keletű jelenség, de annak társadalmi reprezentációját mindig az aktuális kor írott és íratlan normái határozzák meg. Ez alapján megkülönböztethetünk: túrt (abolicionizmus), tiltott (prohibicionizmus) vagy szabályozott (reglementarizmus) prostitúciót. A lehetőségek tehát adottak voltak, de a dualizmuskori magyar kormányok nem kezelték központi, az országgyűlésre tartozó problémaként a prostitúciót. Az egészségügyre vonatkozó törvény (1876. évi XIV. tv.) 89. §-a mindössze a „*bujakór*” járvánnyá való fejlődése esetén írja elő a kötelező gyógykezelést. Továbbá explicit módon kijelenti, hogy „*a kéjelgési ügy, amennyiben a közegészségre vonatkozik, rendeleti úton szabályoztatik*” (91.§). A törvényhozás ezzel a paragrafussal lényegében a városok hatáskörébe utalta a prostitúció helyzetének a megoldását, még akkor is ha annak szabályozását, csak abban az esetben írja elő, ha az a közegészségre vonatkozik. A városok külön-külön próbálták meg szabályozni a prostitúció kérdését. Lehetőséget teremtett erre a dualizmus korában kialakult hangsúlyozott municipális önállóságuk is. Saját adminisztrációval, vagyonnal és szabályrendeletekben megnyilvánuló jogalkotási hatalommal rendelkeztek. Így született meg 1867-ben Pest városában a rendőrséggel karöltve, belügyminiszteri jóváhagyással az első modernkori magyar prostitúciós szabályrendelet.⁵

Az 1867-ik évi pesti szabályrendelet mérföldkő a magyarországi prostitúció történetében, mivel új alapokra helyezte a prostitúció közjogi megítélését. Másrészt mintául szolgált más városok szabályrendeleteinek a megalkotásához is. Úgy mint: 1880 Gyulafehérvár⁶, 1882 Székesfehérvár⁷, 1884 Sopron⁸, 1885 Szászsebes és Nagyenyed⁹, 1888 Nagyvárad¹⁰, 1890 Győr¹¹, Kolozsvár¹² és Keszthely¹³, 1894 Gyöngyös¹⁴, 1895 Pécs¹⁵, 1896

⁵ Nem előzmény nélkül való. Grósz Lajos már 1863-ban felvetette a kéjhölgyek orvosi vizsgálatát és az ezzel járó szabályozást.

⁶ Lucian Dărămuș 2003, 228.

⁷ Csurgai Horváth József 1999, 48.

⁸ Güntner Péter 1999, 34.

⁹ Lucian Dărămuș 2003, 246.

¹⁰ ROLBhL, Dosz. 611, 151–160., Szabó Ödön é.n.

¹¹ Bana József 1999, 31.

¹² Bokor Zsuzsa 2006, 218.

¹³ Halász Imre 1999, 92.

Kecskemét¹⁶, 1905 Abrudbánya¹⁷, 1909 Budapest¹⁸, 1910 Miskolc¹⁹ stb. Ezek a pesti szabályrendeletet vették alapul, úgy, hogy közben kisebb-nagyobb mértékben adaptálták az adott település sajátos gazdasági és társadalmi helyzetéhez. A szabályrendeletek szerkezetüket tekintve nagyon hasonlóak. A reglementációk külön fejezetekben foglalkoznak (1.) a kéjनोंkkal, (2.) a bordélyházak tulajdonosaival, (3.) magukkal a létesítményekkel és nem utolsósorban (4.) a rendőrségi és az (5.) orvosi hatóságok prostitúcióval kapcsolatos teendőivel.²⁰

1.1. A hatalmi struktúra közelről: szabályozás Nagyváradon

Az 1850-ben közigazgatásilag is összeforrt település komoly változásokon ment keresztül a 19. század második felében, de főleg a 20. század elején.²¹ A városatyák folyamatos szabályozással próbálták irányt szabni a város fejlődésének és az ott élő polgárok mindennapjainak. Ebbe a közegbe illeszkedik a prostitúció kérdése is. A felújított vagy újonnan kialakított városi terek, a polgári közeg nyilvános szinterei lettek.²² Olyan közeggé, ahol az emberek találkozhattak, sétálhattak vagy ahol csak egyszerűen jól érezhették magukat. A közterületek a parkok, sétányok és terek, tehát a modern városi élet fontos részeivé váltak. Mindez sem erkölcsileg, sem városrendezés szempontjából nem volt összeegyeztethető a prostitúcióval. Ezek azok az elvárások és igények, amelyeket a városatyák a prostitúcióval kapcsolatos szabályrendeletekben explicite meg is fogalmaztak 1888. július 26-án tartott ülésükön.²³ Ebből kiderül, hogy a kéjनोंknek tilos volt az utcán „*feltűnő öltözékekben*” megjelenni, a „*bordélyház előtt különös pongyolában ácsorogni*”. A kéjनोंk a bálók és más hivatalos rendezvényeken sem jelenhettek meg. A városatyák és talán rajtuk keresztül a polgárság²⁴ is úgy gondolta, hogy a kéjनों „*kihívó magaviseletével*” nem illik a modern városi

¹⁴ Horváth László 1999, 109.

¹⁵ Márfi Attila 1999, 120.

¹⁶ Kecskemét szabályrendelete 1896, 352.

¹⁷ Lucian Dărămuș 2003, 246.

¹⁸ Budapest szabályrendelete 1909, 385.

¹⁹ Güntner Péter 1999, 35.

²⁰ Tóth Áron 2013, 20-26.

²¹ A város dualizmuskor fejlődését Fleisz János a következő képen összegzi: „*Ha a fejlődés sodrába nem is, az áramlatába a legfőbb vidéki városok is belekerültek. Közöttük Nagyvárad urbanizációja különösen dinamikus volt. Egészében véve Várad számára is ez az időszak volt a boldog békekor, a belle époque.*” A város urbanisztikai fejlődését két szakaszra osztja. Az első 1867-től 1892-ig terjedt. Az igazi „boom” csak a századfordulón vált valósággá (1892-1913), melynek az első világháború vetett véget. Fleisz János 1997, 81-82.

²² Bővebben lásd Gyáni Gábor 1998, 23-31., 41-43.

²³ ROLBhL, Dosz. 611, 161.

²⁴ A réteg vizsgálatához lásd Gyáni Gábor 2002, 59-66., 98-118.

térbe. A problémát a kéj nők nyilvános térből való kizárásával orvosolták.²⁵ Ehhez szolgált eszközként a kéj nők bordélyházakba vagy magánlakásokba történő elhelyezése. Nyilván ezzel nem oldódott meg a város prostitúciós problémája, hiszen így is akadtak olyan nők, akik a hatóság megkerülésével tevékenykedtek.

A „törvényhozói” szerep a városatyákra hárult. Ők alkották meg a szabályrendeletet. Bordélyház is csak az ő engedélyükkel nyílhatott (1.§), és azok bezárásáról is ők döntettek (7.§). A városi tanács erre vonatkozóan diszkrecionális joggal bírt. A Rendőrkapitányi Hivatal többségében végrehajtó és felügyelő szervként működött közre. Nyilvántartást vezettek a bordélyházakról, kéj nőtartókról és a kéj nőkről. De feljegyezték az orvosi vizsgálat alatt állókat is (41.§).²⁶ A beteg kéj nők számára ők állították ki a felvételi utalványt (23.§). Erre az időszakra a rendőrség bevonta a kéj nő igazolványát (45.§). Továbbá felügyelték a közbiztonságot és a rendet (40.§). Felkutatták az esetleges „*zugbordélytelepeket*” és az utcai kéj nőket. Bizonyos esetekben saját döntéshozói joggal is bírtak. Ők döntötték el, hogy ki kap és ki nem kéj kedési engedélyt. Az okmány kiállítását megelőzően kihallgatták a kéj nőket. Ezek alkalmával elsősorban azok származására és foglalkozására kérdeztek rá (8., 43., 49.§). A rendőrség állapította meg annak az összegnek a maximumát is, amelyet a bordélytulajdonos a kéj nőjétől lakásért és tartásért havonta elkérhetett (9., 44.§). Kihágás esetén, első fokon a rendőrség hozott ítéletet. Fellebezni másodfokon a városi tanácshoz, harmadfokon pedig a m. kir. belügyminiszterhez lehetett (50.§). A kihágásokból befolyt összegeket a városi szegényalap javára fordították.²⁷ A városi tanács bordélyháznyitás esetén kikérte a rendőrkapitányi hivatal, ritkábban a tisztí főorvos véleményét. Ez utóbbi feladatkörébe tartozott az egészségügyi viszonyok ellenőrzése és az orvosi vizsgálatok felügyelete is. A fentiekben röviden felvázolt kép a szabályrendeletekben foglaltakat tükrözi, ezért nem felel meg maradéktalanul a bevett gyakorlatnak.

²⁵ Deviancia és prostitúció viszonyáról bővebben Kingsley Davis 2001, 61–65.

²⁶ A rendőrség a nyilvántartási jegyzékbe beírta a bordélytulajdonosok és kéj nők nevét, korát, személyleírását, lakcímét és adott esetben a kihágást, amit elkövetett (43.§).

²⁷ A büntetés egyik típusa a pénzbüntetés, míg a másik az ötnapi elzárás volt.

2. TÖREDEZETT ÉLETKÉPEK: KÉJNŐTARTÓK ÉS BORDÉLYHÁZAIK

2.1. Bordélyok a városi térben

Azokban az esetekben, ahol ismert volt az utca elnevezése és a számozás is, megpróbáltuk a bordélyházakat elhelyezni a városi térben.²⁸ A forrásokban beazonosított tizenegy bordélyház közül nyolcat sikerült a térképen is elhelyeznünk. Ezek a következők: Rövid (35., 150., 200. sz.), Vitéz (147., 148., 149., 295. sz.), Pecze (151. sz.), Holdvilág (6. sz.) és Szarvassor (81. sz.) utcák. Ehhez a városi tanács által megrendelt, 1890-ben nyomtatott, az 1887. évi kataszteri felmérés alapján készült térképet **(1. sz. melléklet)**²⁹ használtuk fel. De az utcanevek változása miatt figyelembe kellett vennünk egy, a 20. század elején készült városi térképet **(2. sz. melléklet)**³⁰ is. A bordélyházakat mindkét térképen elhelyeztük. Ezt azért tartottuk fontosnak, mert így nyomon követhetjük a város térbeli és időbeli változását is. Másrészt az 1887. évi térkép részletesebb és igényesebb kidolgozásából adódóan képet alkothatunk az épületeknek a telkeken belüli elhelyezkedéséről és körvonalairól is. A térképek összehasonlításából nyilvánvalóvá vált, hogy a fentebb felsorolt bordélyházak közül a Rövid u. 35. sz. ház megegyezik a Pecze u. 151. sz. épülettel. Hasonlóan a Vitéz u. 295. sz. bordély a Holdvilág utcán található 6. sz. házzal mutat azonosságot. Ezért a valóságban nem tíz, hanem nyolc bordélyt tudtunk beazonosítani. A források említik még a Rövid u. 43, 48. sz. és egy a Gyepsonon található házat is. Ezeket egyik térképen sem sikerült lokalizálni. Az utcanevek változásában eligazítást nyújt a **3. sz. mellékletben** található táblázat.

A térképek segítségével nemcsak vizualizáljuk kutatásunk tárgyát, de lehetőség nyílik annak megválaszolására is, hogy hol találhatóak a bordélyházak és miért pont ott helyezkednek el? Már első pillantásra is könnyen megállapítható: egy kivételével a város délkeleti peremén (Újváros) sorakoznak a bordélyok.³¹ A kivételt képező Szarvassor 81. sz. alatti

²⁸ A térbeli vizsgálatokhoz elméleti áttekintést Sonkoly Gábor 2002, 7-19., Jacques Lévy 2002, 19-38., Bernard Lepetit 2002, 39-64., Alain Musseti 2002, 39-64., gyakorlati alkalmazást pedig Christian Topalov 2002, 77-110 és Perényi Roland 2012 ad.

²⁹ Nagyváradi térképe 1890

³⁰ Nagyváradi térképe, 20. sz. eleje

³¹ Európa szerte hasonló trend figyelhető meg. Németországban például úgynevezett Bordellstrasseba (bordély-utcákba) tömörítették a bordélyokat. Schreiber Emil 1917, 113.

lokál a többitől keletebbre, a város másik részében (Váralja) helyezkedik el. A források tanúsága szerint, annak egyik oldalán kocsmával ellátott szálloda, a másik oldalán pedig szappangyár található. Előtte a Pecze-patak, átellenben pedig áruraktár (ide érkeztek a városi vasútvonalon az áruk, majd innen kerültek az üzletek boltjaiba³²) található. Más városok esetében úgy, mint Kolozsváron vagy Győrben a bordélyházak nagy része a város központjában vagy ahhoz viszonylag közel foglaltak helyet.³³ A bordélyházak egy kivételével általunk egy fő-, illetve egy méreteiben kisebb és a másiktól külön álló melléképületből álltak. Felvetődik tehát a kérdés, hogy ennek van-e valamilyen jelentősége a bordélyházak vonatkozásában vagy sem? A kérdés megválaszolásához további kutatásokra van szükség. Hipotézisként most csak annyit fogalmazunk meg, hogy talán ott élhetett a bordélyház vezetője (öt esetben találtunk egyezést a kéjnőtartó és az általa vezetett bordélyház címe között) vagy a személyzet tagjai pl. a szolgálók vagy a kapusok stb.

A bordélyoknak a térképen megfigyelt elhelyezkedésének több oka is van. Az első, a rendészeti olvasat szerint: „*A bordélyházaknak lehetőleg szembe nem ötlő helyen, iskolától vagy más középülettől minden körülmények közt távol lenni*” (2.§)³⁴. Arról nem sok információval rendelkezünk, hogy a szabályrendelet (1888) megváltoztatta-e a bordélyházak elhelyezését vagy csupán egy már elfogadott normát kodifikált. Véleményünk szerint ez utóbbi történhetett. Erre utalnak a levéltári források is, akkor, amikor arról számolnak be, hogy egyes bordélyházak már több évtizede ugyanott, ugyanabban az épületben működnek. Az évek alatt csak a bordélyházvezetőjének személye cserélődött. Másfelől, ha a kereslet-kínálat elvének figyelembe vételével figyeljük a **2. sz. melléklet**en található térképeket, akkor máris észrevehetjük, hogy a Vitéz, Rövid, Pecze és Holdvilág utcai bordélyházak a huszárlaktanya tőszomszédságában találhatóak. Erről így vall a kortárs: „*a katonák legtöbbször éjnek idején engedély nélkül kiszöknek és ekkor csinálnak botrányokat*”³⁵ [Ez alatt a bordélyházba való járás értendő. *Szerző megj.*]. A Honvéd Huszár és a Tüzér laktanya lakói pedig egyszerűen csak végig kellett sétálniuk az utcán és annak végében máris az említett bordélyházak előtt találhatták magukat.³⁶ Úgy véljük a szarvassori bordélyház

³² Nagyvárad korabeli gyáriparának fejlődéséhez lásd Hochhauser Ronald 2010, 32-43.

³³ Kolozsváron ide tartoznak a Búza, Lépcső, Forduló, Patak utcákban és a fellekvári úton lévő bordélyházak is. Bokor Zsuzsa 2006, 218., Uő 2008, 173–174., Bana József 1999, 19.

³⁴ ROLBhL, Dosz. 611, 152.

³⁵ ROLBhL, Dosz. 611, 89.

³⁶ Horváth László egy 1892-ben Egerben nyílt bordélyház esetében figyelt fel a kaszárnya közelségére. De többen is kiemelik a katonák magas számban történő bordélyházba járását. Lásd például Laure Adler 2004, 66,

esetében, hogy a gyári munkásság és a Nagy-Vásár-téri piacra érkező kereskedők és vásárlók közül kerülhettek ki elsősorban a kuncsaftok. De idekívánczozik, Király György (bordély)háztulajdonos véleménye is. Szerinte a vendégek *„a napnak vagy éjnek bármely órájában annál könnyebben mehetnek oda, mert nem járván arra senki, nem érezhetik magukat alterálva”*³⁷ [veszélyeztetve]. Ez pedig arra enged következtetni, hogy az említett bordélyház a társadalom felsőbb, befolyásosabb rétegei számára is alkalmat kínálhatott egy-egy légyottra, úgyhogy közben diszkréten kezelte azok kilétét. Másfelől nem ismerünk olyan összeírást, amely nyugvópontra helyezné a kuncsaftok számáról és összetételéről szóló vitát. Talán némi adalékul szolgálhat, hogy a 19. század második felétől Nagyvárad népsűrűségének nagy része Újváros és Váralja városrészekbe összpontosul.³⁸ Oda, ahol a bordélyházak is találhatóak. Végül, de nem utolsó sorban a térkép (**4. sz. melléklet**) egy harmadik és egy negyedik olvasatot is kínál. Ehhez elhelyeztük, a város 1900 körüli szocio-kulturális, gazdasági-pénzügyi, katonai és ipari vonzáskörzeteit. Ezek figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a bordélyházak a város katonai és gazdasági-pénzügyi központjainak szomszédságában, annak vonzáskörzetében találhatóak. Ez lényegében megerősít bennünket fentebbi érvelésünk helyességében. Egy másik térképen (**5. sz. melléklet**) összevetettük a város utcahálózatát és urbanisztikai fejlődését (1800-1900) is a bordélyházak elhelyezkedésével. E szerint a bordélyházak többsége a város 1800 utáni, tehát még a korai szakaszban kiépült részeiben találhatóak. A másik megállapításunk, hogy a bordélyok az 1900-as évekbeli térrendező és városfejlesztő részekkel esik egybe. Az utcahálózat és az urbanisztikai fejlődés megfigyelése alátámasztja a forrásokban azt a néhány helyen feltűnő megjegyzést, miszerint egyes épületek már évtizedek óta bordélyházzá funkcionálnak. Így megfogalmazható, az az állítás, hogy a város vezetői ebből a hagyományból (is) táplálkozva adták meg a működési engedélyt.

Röviden összefoglalva kijelenthetjük, hogy a bordélyházak elhelyezésében fontos szerepet játszott az engedélyt szolgáltató és prostitúciót szabályozó városi honatyák akarata, mely a történeti hagyományon és az elfogadott normákon alapszik. A bordélyházak térbeli

108–109., Judith R. Walkowitz 1999, 109., E.M. Sigsworth–T.J. Wyke 1999, 152., Halász Imre 1999, Dobszay Tamás pedig egy szabólegény bordélyházi élményeit mutatja be. Dobszay Tamás 2003, 277–284. A kliensekről bővebben lásd még Laure Adler 1999, 33., Uő. 2004, 108–118, Bana József 1999, 21–22., Szécsényi Mihály 2008, 194, Eduard Fusch 1926, 95–102., Alain Corbin 1999, 220–224.

³⁷ ROLBhL, Dosz 611, 92.

³⁸ 1860-ban a városban 2.120 lakóépület jutott 18.904 főre. Többségében földszintes, de a központban már 2-3 emeletes épületek is. A 19. század végén és a 20. század elején épültek a nagyobb lakóközösséget befogadó bérházak és paloták.

elhelyezkedésében és több évtizedes „virágzásában” elengedhetetlen szerepet játszott a helyzeti előny is: a katonasághoz és a piachoz való közelség.

A levéltári források bár lakonikusok, de azért bepillantást engednek a bordélyházak enteriőrébe is. Ferency Mihály újságíró a városi tanácsnak szánt beadványában 1907-ben a Vitéz u. 149. szám alatti Weinberger Malvin tulajdonát képező bordélyházzal a következőket írta: „Az éjjeli órákban a villanycsengettyű számára büszkén lépdél ki a jól táplált kapus és százával ereszti be [...] az éjjeli élet mulatni vágyó alakjait”³⁹. Odabent pedig „fény és pompa fogadja az érkezőt velencei tükrök, villanyvilágítás. Azt hinné az ember, hogy maga a paradicsom ez a fényes örömtanya.”⁴⁰ Továbbá „szőnyeggel borított”⁴¹ falak találhatók a bordélyban. A tiszti főorvos a Szabó Erzsébet tulajdonában lévő Holdvilág 6. sz. alatti bordélyházzal 1909-ben a következőket jelentette: „az összes helyiségek teljesen kijavítva s minden tekintetben jó állapotba, az összes szobák újonnan festve, jó bútorzattal, rendbe lettek hozva”⁴². A fentebbi információkban egy közös: mindkét esetben arra törekedtek, hogy olyan körülményeket biztosítsanak, amelyek megfelelnek a vendégek ízléseinek. A bordélyházak többségét úgy tervezték meg, hogy egy kisebb vagy nagyobb méretű fogadótermen keresztül lehetett eljutni a szalonokba, ahol intim viszonyok között került sor a nemi aktusra. A szalonok kötelező tartozéka az ágy, heverő, tükör, mosdó és egy fiókos szekrény volt.⁴³

2.2. Kik hát ezek? Ami a kéjnőtartókról elmondható

Dolgozatunk további részében a kéjnőtartók vagy más néven bordélyházvezetők képezik elemzésünk tárgyát. A források kínálta információ többszöri újra olvasás és értelmezés után sem adhat – nem is adhatnak – egy komplex, teljes képet ezekről a személyekről. A textus is egyenként értelmes (információt közöl egy adott témában, szerkezete koherens, közérthető, pl. a bordélyház nyitása iránti kérelem), egy adott célból íródott forrás (a kornak megfelelően kissé barokkos megfogalmazásban), de a vizsgált személyekről csak azoknak az összeolvasásából nyerhetünk, egy a kontextusban is elhelyezhető képet. A kéjhölgytartókról alkotott képünk ennek ellenére mégis erősen hiányos. Ezt az űrt csak újabb források felbukkanása és az azok nyomán elindult további vizsgálódások fogják majd pótolni. Mindezek fényében először kísérletet teszünk a kéjnőtartók családi, társadalmi, szociális és

³⁹ ROLBhL, Dosz 723, 66.

⁴⁰ ROLBhL, Dosz 723, 66.

⁴¹ ROLBhL, Dosz 723, 66.

⁴² ROLBhL, Dosz 804, 10.

⁴³ Laure Adler 2004, 68.

gazdasági háttérének a bemutatására, majd ezt követően megpróbáljuk leírni, hogy mi jellemezte azt az életciklust vagy életutat, pontosabban annak az életciklusnak egy részét, amikor egy férfi vagy egy nő – többségében azért nő – ezt a fajta foglalkozást⁴⁴ választotta. Mai napig nem tisztázott ugyanis a kérdés, hogy a bordélyházvezetői foglalkozás egy adott élettartamot vagy az egész felnőtt, munkaképes kort meghatározó foglalkozást jelentett.⁴⁵

2.3. Élet- és karriertörténetek

Elsőként összefoglaltuk azokat az ismereteket, amelyek egy-egy személy életútjára vonatkoznak. Zárójelben azt az időszakot tüntettük fel, amelyből az egyénről szóló levéltári források fenmaradtak.

1. **Bumbár Lászlóné szül. Bálint Anna (1905)** férjezett. Bordélyházukat vélhetően együtt vezetik. Egyik vagy egyetlen gyermekük Budapesten él „*hitetlenül*” (házasságon kívül) egy csizmadiával, akivel együtt egy kocsmát vezetnek. *Bordélyházak száma: 1.*
2. **Özv. Bálint Istvánné (1905. szeptember 25 – 1906. június. 13.)** férje csendőr-örsvezető volt. Annak halála után havi 36 koronát kap. Három kiskorú gyermeke után fejenként 6 koronát. *Bordélyházak száma: 2.*
3. **Dudra Czecciliáról (1899)** csak annyit tudunk, hogy 1899–1903 között folyamatos anyagi nehézségekkel küzdött. Ezt igazolja, hogy folyamatos elmaradása volt a havi kéjnőtartásdíj illeték befizetésével: 1899. november–december 20 korona, 1900 május – június 40 korona, 1900 november 10 korona, és 1900 december 10 korona. *Bordélyházak száma: ?*
4. **Frenkel Nina (1902. november 20 – 1908. december 2.)** a Kolozs vármegyei Nagysebes településen született. Innen – nem tudni mikor – Nagyváradra költözött. Szülőfalujában 2000 korona értékű ingatlanja van. *Bordélyházak száma: 3.*
5. **Kádár Józsefné született Szőke Julianna (1907. január 22 – 1907. december 18.)** 1879. augusztus 24. született Rugánfalván (Kolozs vármegye).

⁴⁴ Az 1881. évi népszámlálás, mely az első női foglalkozásokat kimutató országos statisztika is egyben, a különféle munkák körébe sorolja a bordélyháztulajdonosokat, de a kéjnőket is. A forrás elemzését adja Csoma Zsigmond 2006, 181–204.

⁴⁵ Gyáni Gábor például a cselédségre úgy tekintet, mint amely „*réteg nem alkotott stabil, az egyéni életutat tartósan meghatározó státuscsoportot. A cselédlét voltaképpen csak társadalmi állapot, amelynek érvénye fölöttébb tünékeny. Tulajdonképpen társadalmi értelme tehát főleg abból fakadt, ami előtte volt, vagy ami utána következett.*” Gyáni Gábor 1983, 59.

Apja Szőke István napszámos, anyja született Mester Juliánna (1906-ban már özvegyként említik a források). Férje a kolozsvári születésű és lakosú Kádár József. Foglalkozása: mázolósegéd. Apja ugyancsak napszámos. Polgári házasságkötésükre 1906. július 6-án került sor. Mindketten református vallásúak. *Bordélyházak száma: ?*

6. **Kellner Gézané (1905. október 25 – 1906 április 28.)** nyíregyházi lakos. Nem tudni mikor került Nagyváradra. 1905. január–április hónapokra 40 korona kéjnőtartásdíjat halmozott fel. A rendőrség vagyontalanság miatt ezt az összeget nem tudta tőle behajtani. *Bordélyházak száma: ?*
7. **Klinka Istvánné született Rocska Rozália (1905. december 2 – 1905. december 6.)** 1905-ben megvásárolta az addig bérelt bordélyházat. *Bordélyházak száma: ?*
8. **Nagy Istvánnéról (1908. július 8 – 1911. szeptember 13.)** csak annyit tudunk, hogy 1909 májusától folyó év augusztusáig vezette az egyik bordélyházat, úgyhogy a kéjnőtartásdíjat egész évre befizette. A többi hónapra befizetett összeget a városi tanács csak 1912. december 11-én ítélte oda neki. *Bordélyházak száma: 2.*
9. **Szabó Dánielné (1909. október 9 – 1913. július 7.)** 1909-ben elmaradt 140 korona kéjnőtartásdíj befizetésével, ezért a városi Számvevői Hivatal kérte a rendőrséget, hogy az elmaradt összeget hajtsa be. A hatóság azonban nem találta meg Szabó Dánielnét. Elbújt a hatóságok elől. Később a városból is elmenekült. Erről tanúskodik a Rendőrkapitányság 1909 októberében, 1910 nyarán, 1911 novemberében ez ügyben tett jelentése is. A forrásokból az is kiderül, hogy Szabó Dánielné, azért időről időre vissza-visszatért a városba. De a rendőrség nem akadt a nyomára. Ezért a városi tanács 1912. december 11-i ülésén törli a 140 korona kéjnőtartásdíj hátralékot. Ehhez képest 1913 nyarán a számvevői hivatal újra kéri a rendőrséget, hogy keresse meg Szabó Dánielnét. *Bordélyházak száma: ?*
10. **Szabó Erzsébet (1909. március 21 – 1909. december 31.)** Falusi leányként jött a világra 1879-ben egy római-katolikus család gyermekeként. 1900-ban költözött Nagyváradra. Foglalkozását tekintve mosónő. 1909-ben, harminc

évesen még hajadon. A városi pénztárba 700 koronáról szóló takarékpénztári könyvecskét helyezett el. *Bordélyházak száma: 1.*

11. Özveggy Vass Bálintné született Kiss Alajzia (1909. augusztus 27 – 1909. október 27.) okleveles szülésznő. Leányával (Dombi Lujza) és annak férjével (Dombi Lajos) élt együtt. A leánya bevallása szerint együtt vezették a bordélyházat. Vass Alajzia életében a fordulat, akkor érkezik el, amikor veje 1909. október 10-én kitepte anyósa haját majd ezt követően jól meg is verte őt. Ennek következtében a nő még aznap elment a rendőrségre, ahol lemondott az engedélyéről, majd nem is olyan sokára a várost is elhagyta. Két nappal a kihallgatás után Lujza kérvényezte édesanyja bordély engedélyének a részére való átruházását. *Bordélyházak száma: 1.*

12. Weinberger Mihályné született. Fenerverkel Malvin (1905. október 3 – 1908. november 19.) Azon személyek közzé tartozik, akinek a pályafutása sikeres fellendülést mutat. 1903-ban még csak egy, majd 1908-ban, már három bordélyház is a tulajdonában van. Mind három egymás mellett (Vitéz utca 147., 148. és 149. sz.) van. Ezért 1908-ban be is nyújtott egy kérvényt, amelyben arról számol be, hogy a három ház udvarát összekötné. Az így kapott területen pedig egy fásított udvart létesítene. A bordélyok szempontjából egyiket a „közönségesebb emberek részére”, a másik kettőt pedig „*nagyobb taksával az úri publikum*” szolgálatába állítaná. Az engedélyt megkapta. A terv megvalósításáról azonban már nem rendelkezünk adatokkal. *Bordélyházak száma: 4.*

Rajtuk kívül a források említést tesznek Popi Károlyné született Halász Erzsébet, Dombi Lajosné született Kiss Alajzia, Müller Ábrahám és Gleiber József bordélyház vezetőkről is, de azok hiányossága miatt nem áll módunkban az életutak megrajzolására.

A fenti adatokból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, azonban néhány megállapítást tehetünk. Az adatok négy személy kivételével egy évre vagy annál kevesebb időszakra korlátozódnak. Három esetben 3 és egy esetben 5 éven keresztül nyerhetünk bepillantást az adott személy életének egy-egy momentumába. Persze akadnak olyan források is, amelyek informálnak például az egyén születéséről, családi hátteréről is. A fenti adatokból és további források bevonásával megrajzolhatjuk egy-egy kéjhölgytartó töredékes élet- és

karriertörténetét.⁴⁶ Ezeket általánosan jellemzi, hogy csak nőkről van szó (Müller Ábrahámról és Gleiber Józsefről ugyanis semmilyen adattal nem rendelkezünk).⁴⁷ Tehát női életekkel és karrierekkel kell számolnunk. A modell kidolgozásakor három dolgot vettünk figyelembe: a családi, a szociális és a gazdasági hátteret. A kérdést pedig úgy fogalmaztuk meg, hogy milyen közegből érkeztek, és a források keletkezésének idejében hova jutottak a kéjnévtartók? A nominális szintű eredményeket táblázat formájában tettük közzé. (6. sz. melléklet). A legkevesebb választ a *honnan* kérdésre kaptuk. Míg az információk nagy része a *hova* kategóriába került. Nagy Istvánné esetében semmilyen használható információt nem sikerült feltárni. Ezért a vizsgálat csak tizenegy személyre terjedt ki.

A továbbiakban előbb ismertetjük a családra, szociális és a gazdasági háttérre vonatkozó információkat, külön a *honnan* és külön a *hova* kategóriákban. Ezt követően pedig megkíséreljük az élet és karrier modell felállítását. A *honnan* kérdés esetében megállapítást nyert, hogy a kéjnévtartók egy része (négy személy) nem nagyváradi. Három személy rurális településről, egy pedig urbánus településről származik. Kádár Julianna esetében ismerjük a szülők foglalkozását is.⁴⁸ Szülei napszámból éltek. Abból nevelték fel leányukat is. A falusi környezetből kiszakadt személyek esetében a szociális háttér⁴⁹ kapcsán feltételezhetjük, hogy legjobb esetben is csak minimális oktatásban részesültek. A *hováról* már sokkal többet tudunk. A család szempontjából kijelenthetjük, hogy többségében házasság, egy vagy több gyermeket nevelő nőkről van szó (hat személy tartozik ide). A következő kategóriát az ugyancsak utóddal vagy utódaival együtt élő özvegy nők alkotják (két személy tartozik ide). A harmadik csoportba a hajadonok kerültek (egy személy). Dudra Czeccilia és Frenkel Nina esetében nem rendelkezünk információval. A szociális, társadalmi háttérrel kevesebbet tudunk. De a nők (okleveles mosónő, szülésznő) és a házastársaik (mázolósegéd) foglalkozásából úgy tűnik, hogy a bordélyházat nyitó személyek alacsonyabb társadalmi csoport tagjaiból kerültek ki. Győr városában például csak a szociálisan hátrányos helyzetű, a gyermeküket egyedül nevelő anyák, „kivénhedt matrónák” és a nyomorgó öregurak”

⁴⁶ Módszertani szempontból lásd Jakab–Keszeg–Keszeg 2007, 8–10.

⁴⁷ A franciaországi Colmárban például sokkal kiegyenlítettebb volt a nemek aránya. Gabriel Braeuner 1999, 128. Az 1880. évi magyarországi népszámlálás is hasonló trendet mutat: 68 férfi és 60 nő, összesen 128 kéjnévtartó. Magyar népszámlálás 1882, 744. Az adatok valós mivoltát megkérdőjelezzük arra való tekintettel, hogy például csak Budapesten (1878-ban) 36 különböző kéjnévtartót jegyeztek a hatóságok. A forrást közli Forrai Judit 2000, 72–74.

⁴⁸ A nők dualizmus kori foglalkoztatásához lásd Nag Mariann 2006, 205–222.

⁴⁹ Horváth László szerint a heves megyei kéjnévtartók szinte kivétel nélkül izraelita vallásúak voltak. Véleménye szerint ez összefügg a „helyi zsidóság gazdasági életben betöltött igen domináns szerepével”. Horváth László 1999, 112.

nyithattak bordélyházat.⁵⁰ A gazdasági viszonyokról rendelkezünk a legtöbb információval, de még így sincsenek összehasonlításra alkalmas számszerűsíthető adatok. Ezért csak a *szegény* vagy *nehéz*, *stabil* vagy *megfelelő* és a *nagyon jó anyagi egzisztencia* vagy *gazdag*, nehezebben megfogható kategóriák alkalmazásával tudunk eljárni. A személyekre vonatkozó besorolás nyomon követhető a **6. sz. mellékleten**, ezért itt csak az eloszlás és a besorolás okaira térünk ki. Hat esetben beszélhetünk szegény vagy nehezebb anyagi körülményekről. Ezt a következő adatokból állapítottam meg: a kéjnotartásdíjak folyamatos elmaradásából, a bordélyház eladásából, az özvegyek esetében az önállóságból és abból, hogy gyermekeik máshol kellett munkát keresniük. Jelzés értékű az is, hogy a hat személy közül néhányan a hatóságok előli bujkálást választották, mert nem tudták befizetni a kéjnotartásdíjat. Megint mások éveken át küszködtek annak befizetésével. Három személyt a stabil vagy megfelelő anyagi körülményekhez soroltunk. Ennek okai, hogy házasság, így több lehet a kereset, de a mérleg nyelvét nem ez, hanem az a tény mozdította el, hogy rendelkeznek tartalékokkal (pl. anyagi megtakarítás, egyéb ingatlan is van a tulajdonukban). Mindössze két kéjnotartót vélünk gazdagnak vagy nagyon jó anyagi egzisztenciában élőknek. Az ő esetükben a bordélyházaknak a megvásárlása volt mérvadó. Bár itt is fontos megjegyezni, hogy míg az egyik személy csak egy bordélyházat, addig a másik hármat vásárolt magának.

Az eddigiek alapján, milyen élet vagy karrier modell rajzolható meg? A rajznál maradvány, nyilván csak a kontúr vonalakig jutottunk el. De a ceruza néhol erősebben (pl. gazdaság terén), hol pedig gyengébben (család, szociális, társadalmi kontextus) ér a rajzlaphoz. Összegezve tehát elmondhatjuk (részletesebben lásd a mellékelt táblázatot), hogy az általunk vizsgált kéjhölgytartók nehezebb anyagi körülmények közül, falusi közegekből érkeztek.⁵¹ Egy másik része városi közegekből, de ugyancsak nehezebb anyagi környezetből került ki. A többi pedig besorolhatatlan. A feltárt esetek olyan képet festenek a kéjhölgytartókról, mint akikben megvan a vállalkozói kedv, akik felül akarnak emelkedni rossz anyagi helyzetükön, de arra már nem kapunk választ, hogy pontosan hogyan és ki által kerültek kapcsolatba a prostitúciós „iparral”. Ezek a kéjhölgytartók a források keletkezésekor eltérő helyzetbe kerültek. S miután a család alkategóriáit összevetettük a gazdasági helyzet alkategóriáival (lásd a **6. sz. mellékletet**), három különböző élet és karrier „végállomást”

⁵⁰ Bana József 1999, 16.

⁵¹ A szakirodalom szerint a 20–39 éves korosztály, az életerős munkabíró népesség költözött elsősorban a városokba. A munkaerő Nagyváradra történő beáramlását a város több megyére is kiterjedő regionális központi szerepének is köszönheti. Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán 2005, 430, 447.

találtunk.⁵² Az elsőhöz tartoznak azok a házas szülők, akik bordélyház vezetése mellett is szegényebb körülmények között éltek (Bumbár Anna, Kádár Julianna, Kellner Gézané, Szabó Dánielné). Ennek egy alkategóriájába egy özvegy (Vass Alajzia) került, aki szegényebb vagy nehezebb életkörülményeket tudott biztosítani önmaga és családja számára. Az ő esetükben a kéjnévtartás nem bizonyult egy anyagilag megtérülő foglalkozásnak. A stabil egzisztenciával bírók csoportjába egy özvegy (Bálint Istvánné) és egy hajadon (Szabó Erzsébet) került. Két esetben pedig egy felívelő karrier körvonalai látszottak kirajzolódni. Ebbe a tipológiába két családos nő (Klinka Rozália és Weinberger Malvin) került.

Bár az elemzett forrásokból nem, de a szakirodalomból az is kiderül, hogy a kéjnévtartókra hárult az a szerep, hogy a náluk szolgált kéjnőket folyamatosan „frissítsék”. Ugyanis ahhoz, hogy létesítményük képes legyen kielégíteni a kliensek igényeit, szükség volt olyan kéjnők foglalkoztatására, akik miatt a vendégek visszatérnek a bordélyházba. Ezért nem érték be azokkal a személyekkel, akiket a rendőrkapitányság törvényes úton utalt a bordélyokba.⁵³ Történt mindez olyan körülmények között, hogy a szabályrendelet értelmében a kéjnőket szigorúan tilos volt a bordélyházba csábítani. A magyar kutatók közül Bana József a győri bordélyházak kialakulását vizsgálva jutott arra a megállapításra, hogy a tapasztalatlan falusi leányokat a bordélyok vezetői könnyen elcsábították az általuk kínált hitellel (ruházatra, lakásra és étellel). Forrai Judit pedig Rösler Mária budapesti kéjnévtartó szabálysértéseit tárta fel.⁵⁴ Az így megszerzett kéjnők sok esetben hatalmas adósságokat halmoztak fel. A kéjhölgytartók az ilyen nőket az adósság kifizetése fejében eladták egy másik bordélyházba.⁵⁵ Lucian Dărmuş a gyulafehérvári prostitúciót kutatva ugyancsak felfigyelt a prostitúció és a leánykereskedelem közötti összefüggésre.⁵⁶ Horváth László az egri bordélyházak vizsgálata kapcsán kimutatta, hogy a város bordélyházai az örömlányok kereskedésében a földrajzi közelség miatt egy Nagyvárad–Debrecen–Nyíregyháza–Kassa–Miskolc–Eger „szakmai” hálózathoz kapcsolódnak. Lucian Dărmuş az erdélyi hálózat központját Kolozsvárra teszi. Országos és európai viszonylatban a legfontosabb központnak mégis csak Budapest számított.⁵⁷ Az export tekintetében a legtöbb leányt Argentínába, Braziliába, Románián

⁵² A szociális és társadalmi helyzetet forrás hiány miatt nem vettük figyelembe.

⁵³ Fábry Anna 2003, 144., Forrai Judit 2003, 423–424.

⁵⁴ Forrai Judit 2003, 431–437.

⁵⁵ Bana József 1999, 18.

⁵⁶ Lucian Dărmuş 2003, 240. A témában részletesen tájékoztat még Forrai Judit 2000, 62–71., és Schreiber Emil 1917, 190–197.

⁵⁷ Güntner Péter 1999, 33.

keresztül az Orosz Cári Birodalomba vittek ki. A Közel–Keletre Odessa, Konstantinápoly vagy nyugatra dél- franciaországi kikötőkön keresztül kerültek a leányok. Bár pontos adatok nincsenek, de sok kéjnő került a buenos airesi bordélyházakba is.⁵⁸ A magyarországi kéjnőket Argentínában hungarának, Oroszországban Vengerkának hívták.⁵⁹

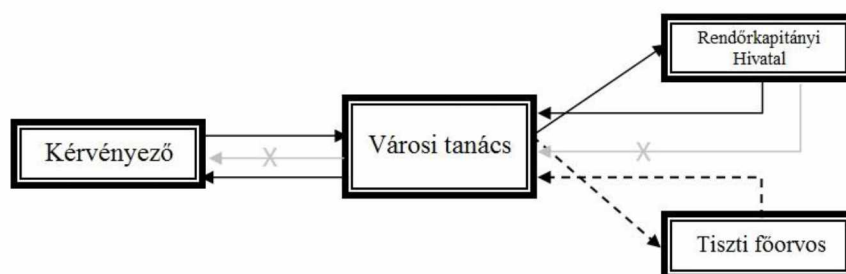
2.4. Engedélyek, bordélyok és ami mögötte van

Ebben az alfejezetben azt kívánjuk megvizsgálni, hogy az engedélyeztetési kérelmek milyen eredményekkel jártak. Abban az esetben ha megkapták az engedélyt, akkor mennyi ideig vezették a bordélyházakat? Ebből milyen trend mutatható ki? Végül, de nem utolsó sorban tisztázni kívánjuk a bordélyházak tulajdonjogi viszonyait is.

2.4.1. Az engedélyeztetés

Az első fejezetből már megtudhattuk, hogy engedélyt csak a városi tanács adhatott, de ahogy adta, úgy mindennemű magyarázkodás nélkül be is vonhatta azt. Az engedélyeztetés menete a következő volt: a kérelmező írásban kérvényezte a városi tanácsot, hogy számára engedje meg az általa bérelt vagy a saját tulajdonában lévő házban bordélyház nyitását (ezért fontos megkülönböztetni a háztulajdonos, mint bérbeadó és bordélyháztulajdonos, mint bérlő személyét, de néhány esetben a kettő megegyezik). A tanács ezt követően kikérte a rendőrkapitány írásos véleményét, ritkábban a tiszti főorvosét. Ez utóbbit csak akkor vette igénybe, ha az adott bordélyháznak új vezetője lett.

1. Ábra. Az engedélyeztetés menete

Mint ahogy a **7. sz. melléklet** is szemlélteti, összesen tizenkét kérvényezés esetében tudtuk megállapítani a döntés eredményét. Ebből nyolc alkalommal megadták és négy alkalommal

⁵⁸ SchreiberL Emil 1917, 190, 193–196., Szöör Anna 2008, 16–17.

⁵⁹ Anka László 2010, 51.

visszaautasították az engedélyt. Az engedélyt négyből két esetben kéjnértartásdíj hátralék miatt vonták vissza, egy másik esetben a kérelmező lépett vissza. A negyedik esetben a városi tanács nem indokolta döntését. A táblázatból az is kitűnik, hogy akkor, amikor a tanács megadta az engedélyt az esetek többségében (öt alkalommal) lényegében csak annak meghosszabbítása történt. Ez arra enged következtetni, hogy a kéjnértartók egy része hosszabb időn keresztül vezetett ugyanazt a bordélyházat. Így egy kölcsönös ismertségen alapuló viszony is kialakulhatott a hatóságokkal. Másik oldalon a városi tanács azzal, hogy csak rövidebb ideig adta meg az engedélyt, úgy gondolhatta, hogy az adott kérvényező nem tud majd annyira visszaélni a prostitúciónak e megtúrt formájával.

A táblázatban (7. sz. **melléklet**) feltüntettük a kérelem dátumát és az engedély megadásának idejét is. Öt ilyen esetet tudtunk rekonstruálni. A többinél vagy csak a kérelem vagy csak a döntés idejét ismerjük. Ezért csupán az említett öt esetben tudtuk megvizsgálni azt, hogy mennyi idő telt el a kérelem beadásától annak megadásáig. Ez ismereteket szolgáltat a dualizmuskori közigazgatás gépezetéről, és betekintést enged a városi tanács döntési mechanizmusába. Abba a folyamatba, hogy a hatóság számára mennyire volt fontos vagy adott esetben miért nem, hogy egy kéjnértartó a lehető legrövidebb idő alatt megkapja az engedélyt. Weinberger Malvinról három, Klinka Rozáliáról és Vass Alajziáról egy-egy eset maradt fenn. Növekvő sorrendben az engedélyek elbírálási ideje a következő: 4, 27, 34, 98, nap és 13 nap híján egy év (353 nap).⁶⁰ Ezek az adatok a nagy szóródáson kívül nem sokat mondanak, ezért az alábbiakban fontosnak tartjuk az öt kérelem bemutatását is.

Klinka Rozália 1905. december 2-án nyújtotta be kérvényét bordélyháznyitására arra az épületre, amelyet nem sokkal korábban sikerült megvásárolnia. A városi tanács december 4-én véleményezésre tovább küldte a Rendőrkapitányi Hivatalnak. A Rendőrkapitányság szerint Klinka Rozália „...*személyi megbízhatósága, erkölcsi magaviselete, valamint a hely ellen hol* [,] *a bordélyüzlet gyakorolhatóságát kéri, kifogás nem tétetik*”⁶¹. A városi tanács december 6-án a jelentés figyelembe vételével december 1-jével megadta a Rövid u. 150. sz. házhoz a bordélyengedélyt.⁶² – 4 nap

⁶⁰ 1908-ban szökőév volt.

⁶¹ ROLBhL, Dosz. 648, 29.

⁶² ROLBhL, Dosz 648. 25-26., 28–29.

Weinberger Malvin 1905. október 3-án kérvényezi a Vitéz u. 149. sz. alatti bordélyházának a működéséhez szükséges engedély meghosszabbítását 1907. május 1-ig. Weinberger arra hivatkozik, hogy egy másik általa vezetett bordélyházat lebontottak, helyette új házat építettek, de oda hiába van érvényes engedélye, a ház tulajdonosa kiadta már másnak. Emiatt beperelte a ház tulajdonosát. Erre való hivatkozással kéri engedélyének a meghosszabbítását. A városi tanács 1906. január 9-i ülésén a rendőrkapitányi jelentés figyelembe vételével (ez nem maradt meg) a kérelmet elfogadta, az engedélyt meghosszabbította 1907. május 1-ig. – 98 nap.

1907. május 13-án újra kérvényezi a bordélyház engedélyének a meghosszabbítását. Ezúttal arra hivatkozik, hogy 6000 koronát költött annak átalakítására és újonnan történő berendezésére. A városi tanács augusztus 24-én utasította a rendőrséget, hogy tizenöt napon belül tegyen jelentést. Mivel az engedély május 1-vel lejárt ezért Weinberger Malvin ideiglenes engedéllyel vezetheti a bordélyházat. A rendőrség csak november 6-án nyújtotta át a városi tanács számára a kért jelentést. November 20-án a városi tanács elutasította a kérelmet, mivel kéjnértartásdíj hátraléka volt. Annak rendezésére nyolc napot hagyott. December 14-én a rendőrkapitányság jelenti a városi tanácsnak, hogy Weinberger Malvin a kéjnértartásdíjat a városi pénztárba befizette. A város számvevő hivatala 1908. január 15-én hasonló jelentést intézett a városi tanácshoz, hogy a fentebb említett személy 30 korona hátralékát befizette. A városi tanács 1908. április 30-án hozott véghatározatában engedélyezte, hogy a Vitéz utca 149. sz. házban továbbra is bordélyt működtessen. A kérvényeztetés ideje alatt 1907. november 25-én Ferenczy József újságíró panaszt nyújtott be, amelyben megvádolta Weinberger Malvint, hogy nincs engedélye a bordélyházhoz és abban terjed a betegség. A városi tanács utasította a tiszti főorvost, hogy a bordélyházban tartson közegészségügyi vizsgálatot. – 353 nap

1908. október 13-án újabb kérvényt adott be, amelyben kéri a bordélyjog engedélyének a kiterjesztését a Vitéz utca 147. és 148. sz. házakra is. A terv felkeltette a városi tanács figyelmét. Két nappal később utasították a rendőrséget, hogy készítsenek egy részletes kimutatást az összes bordélyról,

ami a város területén működik, és járjanak utána, hogy a két háznak ki a telekkönyvileg bejegyzett tulajdonosa. A városi tanács november 9-én megadta az engedélyt, de csak azzal a kitéttel, hogy mindegyikre külön kell majd adóznia. – 27 nap

Vass Alajzia 1909. augusztus 27-én nyújtotta be bordélyházra engedélyezési kérelmét a városi tanácshoz. Ebben beszámol arról, hogy Popi Erzsébettől megvásárolta a Pecze u. 155. szám alatti házat. *„Bordélyházamat szigorúan, a prostitutionális törvény szemmel tartása mellett, úgy fogom vezetni, hogy a hatóságnak velem kellemetlensége ne legyen”* – vall kérelmében Vass Alajzia. 1909. augusztus 31-én tartott ülésén a városi tanács utasítja a rendőrséget, hogy tegyen véleményes jelentést, és kérje ki a tisztí főorvos véleményét is. 1909. szeptember 16-án a tisztí főorvos jelenti a rendőrkapitányi hivatalnak, hogy egy nappal korábban Réz Bertalan alkapitánnyal együtt megvizsgálták a házat, és azt bordélyház működésére alkalmasnak találták. A rendőrkapitány már másnap jelent a városi tanácsnak, hogy amennyiben nem új bordélyházzal van szó és ha a tisztí főorvos véleménye is kedvező, akkor Vass Alajzia megkaphatja az engedélyt. A városi tanács szeptember 30-i ülésén az engedélyt megadta. *„Felszerelték az üzletet s a leányokat beállították”*. De október 10-én elment a rendőrkapitányi hivatalba, ahol lemondott az engedélyről. Indoklásában vejét Dombi Lajost hibáztatta. Továbbá hangot azon véleményének, hogy azt amúgy is csak leánya férjének az unszolására kérvényezte. De miután a bordély megnyílt, a férfi gorombán kezdett bánni vele, ami odáig fajult, hogy a feljelentés napján veje neki rohant és összeverte. Ezt követően a rendőrség a kéjनोंket Vass Rózát, Ronó Annát korházba, Popp Katalint és Merkó Flórát illetőségi helyre utasította. – 34 nap

Az öt esetből kiderült, hogy amennyiben semmilyen külső vagy belső „kényszer” nem jön közbe a kérelmező már négy nap után kezébe veheti az engedélyt. Ilyen volt Klinka Rozália esete. A 98 napos ügymenet esetében csak feltételezzük, hogy a kérelem azért húzódott el, mert a tanács előtt tisztázni szeretne volna a másik ügye és engedélye körül fellépő problémákat. Az egy éves engedélyeztetést több dolog is indokolhatta: kéjनोंtartásdíj hátralék és Ferency József panasza, amit ki kellett

vizsgálni. Egy dolog azért közös ezekben a kérelmekben: az engedély lejárta után a hatóságok nem zárták be a bordélyokat, nem is siettek azonnal meghosszabbítani az engedélyt, hanem ideiglenes engedéllyel hagyták, hogy a bordélyházak tovább működjenek. Ez megerősíteni látszik azon elképzelésünket, miszerint a hatóságok jobban megbíztak azokban a személyekben, akikkel már évek óta együtt dolgoztak. Ezt igazolja az ideiglenes engedélyek megadása is. Végül, de nem utolsó sorban annak a lehetőségét, sem szabad kizárni, hogy egyes mechanizmusok nem olvashatóak ki a forrásokból.

2.4.2. Kéjhölgytartók de meddig?

Kutatásunk során megpróbáltunk arra a kérdésre is választ kapni, hogy a bordélyházat vezető személyek meddig bírták az adott létesítményt? Hosszabb vagy csak rövidebb ideig? Az már az eddigiekből is világossá vált, hogy a város adott részében, már évtizedek óta működnek bordélyházak. Tudjuk azt is, hogy ha a régi helyére új ház került, az akkor is bordélyházként funkcionált. De az is kiderült, hogy a tanács ideiglenes engedély mellett megengedte a már ismertetett utcákban a bordélyházak működését is.

A **8 sz. melléklet**ben közzé tett táblázatban felsoroltuk az összes ismert kéjnőtartót, a bordélyházakat és annak idejét, amikor azt vezették. A tizenötből tíz esetben sikerült összefüggést találni a kéjnőtartó és a bordélyház között. De ebből csak kilenc személy esetében ismerjük az általa vezetett bordélyház címét. Az időtartam rekonstruálása, már bonyolultabb feladat volt. Ez elsősorban abból adódott, hogy nem tudjuk, hogy az adott személy valójában mikor kezdte el a szakmája művelését. De azt se, hogy mikor fejezte be. Jó esetben csak azt tudjuk, hogy egy adott bordélyházra mikor kapott engedélyt és mennyi időre, vagy azt, hogy adott évben egy vagy több bordélyt vezetett. Ezért a táblázat összeállításakor a következőképpen jártunk el: ha a „–” jel előtt kérdőjel van, az azt jelenti, hogy az adott személy valamikor el kezdett dolgozni az adott bordélyházban, csak éppen nem tudjuk, hogy mikor. Ha a gondolatjel végén van a kérdőjel, akkor azt jelenti, hogy az adott személy a továbbiakban is folytatta tevékenységét az adott bordélyházban, csak nem tudjuk, hogy meddig. De ott van például Gleiber József esete, amikor tudjuk, hogy 1907-ben a Rövid u. 43. sz. bordélyházat vezette, de azt már nem, hogy mióta és meddig.

A tíz kéjnőtartóból hat személy egy (Bumbár Anna, Gleiber József, Klinka Rozália, Szabó Erzsébet, özv. Vass Alajzia és Popi Erzsébet), kettő két (özv. Bálint és Nagy Istvánné),

és egy-egy három (Frenkel Nina), illetve négy (Weinberger Malvin) bordélyházat vezetett. Felvetődik a kérdés, hogy azok esetében, akiknek több bordélyháza van, párhuzamosan irányította a létesítményeket vagy inkább az egymás közötti folyamatos cserélgetés volt a jellemző? A több bordélyházat irányító személyek esetében három különböző trend rajzolódik ki. (1.) Egyik bordélyházból kilépett és egy másikban folytatta tevékenységét. Ide tartozik özv. Bálint Istvánné és Frenkel Nina és Weinberger Malvin. (2.) A bordélyházak között van átfedés, de időközben otthagyta az egyiket. Ebbe a kategóriába tartozik Nagy Istvánné. 3. Párhuzamosan több bordélyházat is vezetett. Például Frenkel Nina, aki két bordélyt is irányított, de nem tudni mettől 1907–ig. Weinberger Malvin pedig, amennyiben tervét meg tudta valósítani, úgy egyszerre három egymás mellett lévő bordélyházat is irányított. De erre vonatkozóan nem rendelkezünk információval. Levonható az a következtetés, hogy ezekben az esetekben a lokálok működéséhez egy nagyobb létszámú személyzetre is szükség volt. De mint korábban már láthattuk, az sem zárható ki, hogy a családtagok úgy, mint anya–lánya, esetleg férj és feleség együtt vezették a bordélyházakat. Már csak egy kérdés maradt megválaszolatlanul. A bordélyházat vezető személyek meddig bírták az adott létesítményt? Hosszabb vagy csak rövidebb ideig? Egy esetben (lásd a **8. sz. mellékeletet**) 3 hónap (Nagy Istvánné), egy másik alkalommal 14 hónap (Nagy Istvánné), két alkalommal pedig 2 év (Klinka Rozália és Weinberger Malvin). Szabó Erzsébet esetében a dátum a ház bérletének időszakát jelenti, de egy másik példából láthattuk, hogy ez nem elég ok a városi tanácsnak az engedély meghosszabbításához. Vass Alajzia esete pedig azért nem mérvadó, mert – mint kiderült – ő kényszer hatására mondott le az engedélyéről.

Egyfajta összegzésként azért megfogalmazhatjuk, hogy a hatóságok igyekeztek viszonylag rövid időre korlátozni az engedély időtartamát. Ez kiválthatta a kéjnőtartók gyakori bordélyház cseréjét is.

2.4.3. A bordélyházak tulajdonjogi viszonyai

Érdekes információkkal szolgálhat a bordélyházak tulajdonjogi viszonyainak a vizsgálata is. Ez segít tisztázni olyan fogalmakat, mint a bordélyházvezető vagy bordélyház tulajdonos. Ugyanis nem mindegy, hogy a kéjnőtartó bérelte a házat vagy az a saját tulajdonát képezte.

A **9. sz. melléklet** szerint 6 kéjnőtartó négy esetben bérelte és 3 esetben a saját tulajdonát képezte a bordélyház. A kutatás eredménye arról is tájékoztat, hogy ki mikor adta el vagy vásárolta meg a bordélyházakat. Ugyanez a rovat tartalmazza a bérelt házak

tulajdonosának a neveit is. A mellékletből tehát megállapítható, hogy egy esetben a kéjhölgytartók egymásnak adták el a bordélyházat (Bumbár Anna és Klinka Rozália), illetve egy másik esetben az előző tulajdonos kiléte ismeretlen (Weinberger Malvin esetében). A négy bérelt ház mindegyik esetben Király György tulajdonát képezte. A források bár szűkszavúak, azért egy-két érdemleges információval még is szolgálnak a férfit illetően. A Szarvassor 81. sz. alatti emeletes ház⁶³ az 1870-es évek években vásárolta 64.000 koronáért, azért, hogy azt bérbe adja bordélyház gyanánt. Ugyanezt a házat 1903-ban saját bevallása szerint „*tetemes*” összegért alakította át, újította fel.⁶⁴ A többi ház bérletéből befolyó összegnek egy részét a nagyobb profit érdekében visszafordította. Felesége Botír Erzsébet. Mindketten a Sztarovszky utca 23. sz. házban éltek. A hiányos információk ellenére hipotézisként megfogalmazható, hogy Király Györgynek sikerült a dualizmus alatt fellendült nagyvárosi prostitúció intézményesítését kihasználnia azzal, hogy az ingatlanait bordélyházként bérbe tudta adni.

⁶³ Az erdélyi városok közül Marosvásárhely esetében tudjuk, hogy a Csillagok utca 9. sz. alatt működött emeletes bordélyház. Takár Zsuzsanna 2002, 327.

⁶⁴ ROLBhL, Dosz. 611, 97.

3. ÉLET A BORDÉLYHÁZAK ÁRNYÉKÁBAN

A levéltári források segítségével részben rekonstruálhatóvá vált az a mentalitás, ahogyan a bordélyházakkal egy utcában élő személyek viszonyultak a prostitúcióhoz és magához a bordélyházak jelenlétéhez. Az eddigi kutatások alapján három esetet sikerült feltárni, amelyben a Pecze, Rövid utcák és a Szarvassor lakói kérvényezték a bordélyházak bezáratását. Az alábbiakban a kérelmek mellett Ferenczy Mihály budapesti újságírónak a kérelmét is közzé tesszük. A cél a bordélyházak bezárása vagy a város más részébe való átköltöztetése.

1904. április 11-én Kis Károly asztalos, Rosenthal Jakab, Szahira Mihály, Márkus Bernát, Donó György, Glineker Mór, özvegy Kása Ferenczné, Gongda Kálmán, Miklós László, Márkus Bernát, Özvegy Wessza Józsefné, Mészáros Mihály, Galló János, Kató Ferencz, Özvegy Kováts Miklósné és Czeglédy Jeremiás Kispécze és Rövid utcai lakosok kérvényt nyújtottak be a városi tanácshoz, melyben kérik az utcájukban található bordélyházak eltávolítását. Indoklásként azt jelölték meg, hogy a kéj nők *„nappal rendesen és szabadon korlátozás és felügyelet nélkül bocsátatnak ki.”* A közeli Rhédey-kertben pedig *„a legaljasabb társalgást folytatva, erkölcsöt mellőzve egymást taszigálva [,] ruháikat emelve [,] kövekkel dobálódzva [,] szivarozva az utcán haladó közönséget csábítva, majd kigunyolva töltik szabad idejüket”*. Nyáron *„piszkos alsószoknya aljakban fekvő derék nélkül ingekben mell- és testüket szabadon láthatóan”* járnak-kelnek az utcán. Mindez szerintük rossz hatással van a gyerekeik erkölcsi és szellemi nevelésére is. A másik problémát a bordélyházba járók okozzák, azzal, hogy káromkodnak, obszcén rajzokkal és feliratokkal csúnyítják el a házak falait, betörik az ablakokat, zörgetik a kapukat. Továbbá a bordélyok jelenléte miatt bérlőik sorra felmondanak, az ingatlanok értékesítése is nehezebb. Egy alkalommal pedig lövöldözés is volt. Ekkor belőttek Kis Károly asztalosmester házába is, ahol egy csecsemő is feküdt. A helyzet különösen rossz a Rövid utca esetében, amely *„egy-két*

házszám kivételével bordélyüzletekre van berendezve” – állítják a kérvényezők. De szép számmal akad a Hatvan sikátorban, a Vitéz és a Pecze utcákban is.⁶⁵ A városi tanács május 3-án utasította a rendőrkapitányt, hogy a panaszoknak járjon utána.⁶⁶ Ez nyárig meg is történt. A rendőrkapitányi hivatal szerint a vádak nem nyertek igazolást és kijelentették, hogy a bordélyok elhelyezésére jobb és alkalmasabb hely nincs. Az ügy mégsem zárult le. A városi tanács kérésére a rendőrkapitány újabb jelentést tett 1905 januárjában. Ebben kifejtette, hogy a rendőrkapitányi hivatal minden két órában kiküld két járőrt a helyszínre, továbbá ünnepek alkalmával és vasárnapokon őrszemekkel biztosítják az utcákat.⁶⁷ A jelentések fényében január 28-án a városi tanács véghatározatot hozott az ügyben: a bordélyokat nem költöztetik el és azokat nem is zárják be.⁶⁸

Kis Károly és társai nem adták fel a harcot. 1905. május 17-én a bordélyházak eltávolítására újabb kérelmet nyújtottak be a városi tanácshoz. Az aláírók: Mészáros Mihály, Gulei János, Tóth Sándor, Kiss Lajos, Nagy Endre, Farkas György, Major József, Major Károly, Hüch Áron, Kuchta Hendrik, Perjissy György, Piskolti Albert, Muráth Mihály, Kiss Károly, Rosenthal Jakab, Szénási Pál, Sindira Mihály, Donó György, Fisher Mór, Gondó Kálmán, Grunec Dani, Kováts Miklósné, Kelemen Péter, Mundra György, Bogdán Antal, Balázs ????, Verebi András, Thuri Imréné.⁶⁹ A kérelem kiváltói ezúttal is a kéjnök és a kliensek. Új elemként jelenik meg, hogy a Rendőrkapitányi Hivatal tehetetlenséggel vádolják. A kérelmezők szerint a közbiztonsági állapotok *„nemhogy javultak volna, hanem nagymértékben rosszabodtak”*. Ezt azzal támasztják alá, hogy 1905. május 6-án sűrű lövöldözéssel egybekötött *„utcai botrány”* tört ki, melynek egy halálos áldozata és több sérültje is volt. Máskor verekedések voltak. Ha a rendőrség mégis ott van, a rendbontók könnyen el tudnak bújni a Rhédey-kertben. A *„kaszárnyával tőszomszédságban 6 kéjtelep meg nem tűrhető, mert a katonák*

⁶⁵ ROLBhL, Dosz. 611, 78–80.

⁶⁶ ROLBhL, Dosz. 611, 84.

⁶⁷ ROLBhL, Dosz. 611, 77.

⁶⁸ ROLBhL, Dosz. 611 86.

⁶⁹ ROLBhL, Dosz. 611, 88.

legtöbbször éjnek idején engedély nélkül kiszöknek és ekkor csinálnak botrányokat.” Emiatt nincs nyugalomuk, *„különösen a gyengébb idegzetű nők és gyermekek a szobák sarkában vagy az udvar felőli lakrészekbe menekülve ébren, a legnagyobb rettegések között töltik az éjszakát*”.⁷⁰ A városi tanács május 24-ei határozatában kérte a rendőrkapitányt, hogy tegyen intézkedést a rendzavarás megfékezésére, és jelentsen arról is, hogy milyenek a bordélyok körüli éjszakai őrszolgálatok.⁷¹ A jelentés augusztus 12-én készül el. Abban közlik, hogy a felállított őrszemeket ünnep és vasárnapokon még egy őrszemmel megerősítik, és minden két órában két rendőrjárőr teljesít az utcákban szolgálatot.⁷²

A Szarvassor lakosai és érdekeltjei 1904-ben kérvényezték a bordély bezárását. A kérvény nem maradt meg. Azt azonban tudjuk, hogy a lokált nem távolították el. Bizonyára ez készítette arra az embereket, hogy 1905 tavaszán újabb kérvénnyel forduljanak a városi tanácshoz. Kérvényezte ezt az ott élő *„tanító”, „könyvelő”, „alkalmazott”, „fogyasztói ellenőr”, „piac árus”, „szobafestő”, „italmérési alkalmazott”, „magánzó”,* de csatlakozott a *„szesznyagykereskedő virilis”, a „szappangyáros” és a „halconzervgyáros”* is.⁷³ Az indoklás szerint *„a szarvassor ugyanis a Város egyik igen nagy, sőt mondhatni legnagyobb forgalmu helyén van. Olyan helyen, amely mondhatjuk Városunk, sőt az egész megye kereskedelmének és iparának a központját képezi.”* A város *„erkölcsének jó hírnevét tönkre teszi”*. A kérelmezők szerint, amikor a város először adta meg az engedélyt, az épület a város *„félre eső részét képezte, azonban azóta Városunk úgy fejlődött, hogy kereskedelmének központja a város ezen része felé terelődött”,* a bordélyház pedig a város *„erkölcsi színezetét [...] aláássa”*. Mint szülők is fontosnak tartják ezt, mert *„a Városnak a Szarvassoron túl lakó polgárainak gyermekei szintén erre járnak iskoláikba és a bordélyház előtt elmenve igen sokszor ifjui erkölcsükre rendkívül káros jeleneteknek szem és fültanui lesznek”*. A városi tanács március 16-án hozott határozatában helyt adott a kérelemnek, és elrendelte a

⁷⁰ RoLBhL, Dosz. 611, 89.

⁷¹ RoLBhL, Dosz. 611, 87.

⁷² RoLBhL, Dosz. 611, 96.

⁷³ RoLBhL, Dosz. 611, 93.

bordélyház bezárását. Az indoklás szerint az útját állja a város fejlődésének. De ellenőrzés szempontjából sem jó, mert nem a többi mellett található. Király György a döntés ellen felebezett és panasszal élt Lövenstein Zsigmond ellen, aki az 1904-ik évi választások alkalmával, azzal kampányolt, hogy amennyiben megválasztják városatyának, akkor bezárja a bordélyházat. Király György szerint ő áll a panaszosok mögött is. Azt is nehezményezi, hogyha eladásra kerülne a háza, akkor a vásárlási árhoz képest csak jóval olcsóbban tudná azt eladni. Végül nem érti, hogy miért kellene bezárni, mikor az senkit sem zavar és biztosítja a kuncsaftok inkognitóját is. A vendégek *„a napnak vagy éjnek bármely órájában annál könnyebben mehetnek oda, mert nem járván arra senki, nem érezhetik magukat alterálva”* (veszélyeztetve). Ezzel párhuzamosan Frenkel Nina, mint a bordélyház vezetője is kérelmet nyújtott be engedélyének a meghosszabbítására. Ennek hatására a tanács május 1-ig engedélyezi a bordélyház működését. Ezt kihasználva Király György is kérelmezi, hogy 1906. május 1-ig hagyják meg a létesítményt. De Frenkel Nina is felebezett a döntés ellen. A tanács 1905. április 11-én hozott döntésében meghosszabbítja Frenkel Nina kérvényét november 1-ig. Király György ezúttal kéri fellebbezésének a belügyminiszterhez való felterjesztését. Május 24-én a kérésnek eleget is tesz, de a felterjesztésben kéri a belügyminisztert, hogy azt azért utasítsa el. A miniszteri döntés eredményét nem ismerjük. Csak azt, hogy Nagyvárad közigazgatási bizottsága október 5-én a bordélyházat beszüntető március 16-i véghatározatot II. fokon felülvizsgálta és a következő döntést hozta: 1905. november 1-vel elrendelte a lokál bezárását. Fellebbezésnek helye nincs. Csupán felülvizsgálati kérelemmel lehet élni a belügyminiszternél. Király György élt is ezzel a lehetőséggel. Frenkel Nina pedig arra való hivatkozással, hogy Király György felülvizsgálati kérelmét úgy is vizsgálják, hosszabbítsák meg a bordélyházi engedélyét. Az ügyben további forrás nem került elő. Feltételezhetően a bordélyházat bezárták. Emellett szól, hogy az engedély kiadása az helyi döntéshozók kezében volt. Felsőbb szinteken ebben nem szóltak bele.

Ferency Mihály a budapesti Korbács nevű politikai újság szerkesztője 1907. november 25-én kérelmet nyújtott be a városi tanácshoz, melyben kérte

Weinberger Malvin bordélyházának Baráth Ákos tiszti főorvos általi kivizsgálását. Ferency Mihály szerint „*csak amikor a szegény nők [...] kiknek arcáról az élet rózsáit elrabolta a nedves egészségtelen odúk sötét zuga, elhaló fáradt köhögését hallod, ébredsz öntudatra s az előbbi fényes kép helyére a nyomor és betegség képe tárul eléd. Az ósdi rozoga ház telve a betegség gyilkos bacillusaival. A szőnyeggel borított falakról cseppekben szivárog az egészségtelen talajvíz [...] fertőzi az épület helységeit.*”⁷⁴ A városi tanács a beadványt elfogadta és felhatalmazta a tiszti főorvost, hogy a bordélyházban tartson közegészségügyi szemlét.⁷⁵ A tiszti főorvos 1907. december 31-i jelentésében felhívja a figyelmet, hogy a földszintes épületben már 30 éve működik bordélyház. Az eltelt idő alatt onnan feljelentés még soha nem érkezett. A nedvességet csak egyetlen egy fal esetében állapítja meg, de az nem veszélyes az ott élők egészségére. Továbbá meglegedetten konstatálja, hogy a szobák falait kátránnyal és aszfalt réteggel húzták be, ahogy ő javasolta. Mindezek fényében nem látta indokoltnak a bordélyház bezártatását.⁷⁶

Az alábbiakban a bemutatott esetek több olvasatát és ez által történő elemzését kívánjuk nyújtani. Az első olvasatból kiderül, hogy Kis Károly és társai, illetve a Peczesor lakosai több alkalommal is kérvényezték a bordélyházak bezárását. Hogy hányszor, azt nem tudjuk. Kis Károlyék esetében két kérelmet sikerült meg találni és rekonstruálni. A Peczesor lakosai és érdekeltjei esetében pedig tudjuk, hogy 1904-ben is volt kérelmük, de csak az 1905-ik évit ismerjük. Kijelenthetjük, tehát, hogy a bordélyházakkal egy utcában élő személyek több alkalommal is próbáltak megszabadulni a létesítményektől. Továbbá azt is, hogy egyik esetben az elutasító, míg a másik esetben az pozitív fogadtatásban részesült. A magyarázat egyszerű: a Szarvassoron egy bordélyház volt található – ennek bezárása nem okoz különösebb gondot –, míg az összes többi a város egy másik részében helyezkedett el. Azok bezárása pedig nem lehetséges. Ferenczy Mihály kérelme ez utóbbi kategóriához tartozik.

⁷⁴ RoLBhL, Dosz. 723, 66.

⁷⁵ RoLBhL, Dosz. 723, 67.

⁷⁶ RoLBhL, Dosz. 723, 68.

A szövegek vizsgálatát három szempontból végeztük el: a bezárást kérelmezők, az elbírálók (városi tanács) és a támadottak oldaláról egyaránt. A kérelmezők a bordélyházak bezárását a következőképpen indokolták: 1. a kéj nők és a kuncsaftok rossz erkölcsi magatartása (obszcén társalgás és viselkedés), 2. a polgárral nem megegyező öltözködési szokások (piszkos, hiányos ruházat), 3. környezetben élőkre való rossz kihatás erkölcsi és morális értelemben egyaránt (gyerekek), 4. közbiztonság hiánya (betört ablakok, megrongált kapuk, obszcén feliratokkal és rajzokkal elcsúnyított falak, verekedés, gyilkosság), 5. gazdasági kár (a házak nehezebb értékesítése és bérbe adása), 6. lelki és érzelmi trauma (elsősorban a nők és a gyerekek esetében), 7. egészségtelen körülmény, betegség a bordélyházban, és 8. a rendőrség tehetetlensége a garázdálkodókkal szemben. Ezekből kiderül, hogy a kérelmezők több oldalról próbáltak rávilágítani a bordélyházak rossz hatására. A felsorolt érvek, melyek az erkölcsi és társadalmi normaszegés, a lelki és érzelmi trauma, a közbiztonság, a gazdaság és az egészségügy kategóriák kereteibe illeszkednek, híven tükrözik Nagyvárad lakosságának a bordélyházakról és a prostitúcióról alkotott felfogását. De kontroll források híján nem zárhatjuk ki a túlzás lehetőségét sem.

Az elbírálók vizsgálata előtt fontos megjegyezni, hogy a 19. századi Európában általánosan elterjedt rendészeti felfogás volt a reglementáció, a kéj nők bordélyházakba és egyéb más helyekre történő internálása. Ez alól pedig a nagyvárad tanács sem jelentett kivételt. Nagyvárad városi tanácsa a kérelmek kivizsgálásakor a szabályrendelettel összhangban járt el: utasította a rendőrséget vagy a tiszt főorvost, hogy a panaszokat vizsgálja ki. Majd ennek figyelembe vételével hozta meg döntését. Ezekből kiderül, hogy: Kis Károly és társai esetében a vádak nem nyertek igazolást, és kijelentették, hogy a bordélyok elhelyezésére jobb és alkalmasabb hely nincs.⁷⁷ Az is kiderült, hogy az utcákban járőrök teljesítenek szolgálatot. Ennek ellenére a lakosok nincsenek megelégedve a közbiztonsággal. Jól tükrözi ezt az 1905. május 6-i halálos áldozatot is követelő bosszúhadjárat. Az eseményekről a Nagyvárad és a Nagyvárad Napló napilapok is egyaránt beszámoltak. Kardos Gyula este 9 órakor 10–12 fővel

⁷⁷ Ami nem sikerült Váradon, az megvalósult Székesfehérváron. Ott 1868-ban a Lövő utcai lakosok elérték, hogy négy bordélyházat a város más részeibe költöztessenek. De Győrben már nem jártak ilyen szerencsével. Csurgai Horváth József 1999, 47., Bana József 1999, 19.

„botokkal és dorongokkal” a Dombi-féle bordélyházhoz vonult, ahol a társaság „tört, zuzott, majd kivonult az utcára s a Rhédely-kert felől téglá és kődarabokkal ostromolta a házat. Betörték az ablakokat s kövek repültek be a ház nagytermébe” is. Miután tüzet nyitottak Dombi László is fegyver-tűzzel válaszolt. Ebbe bekapcsolódtak a szomszédos bordélyházból is. A golyók két személyt is eltaláltak. Az egyikük, Csikós József kőműves sérüléseibe belehalt. A garázdálkodók közül nyolcat azonnal előállított a rendőrség. De hasonlóan járt el a bordélyt felügyelő személyekkel is.⁷⁸ A lövöldözés oka, hogy a garázdálkodó személyek előző nap bár az egész éjjelt a bordélyban töltötték, reggel már nem kaptak italt és a lokálból is ki lettek rakva.⁷⁹ Az eset ellenére a bordélyházak nem kerültek bezárásra. A szarvassori lakosok esetében a városi tanács elfogadta a kérelmet és bezáratta a bordélyházat, azzal az indokkal, hogy az útját állja a város azon részének a fejlődésének, de rendészeti szempontból sem jó, mert nem ott van, ahol a többi. Ferenczy Mihály esetében a tiszti főorvos tartott vizsgálatot. Ebben az esetben több érdekes momentumot is érdemes megemlíteni. Először is, az épületben már vagy 30 éve működik bordélyház és onnan feljelentés nem érkezett. Másodszor a hely nem bizonyult az egészségre nézve ártalmasnak, a tiszti főorvos nem látja értelmét, hogy azt bezárassák. Mind a négy kérelmet figyelembe véve kijelenthetjük, hogy a városi tanács a döntés hozatala alkalmával a Rendőrkapitányi Hivatal, a tiszti főorvos, a szabályozott prostitúció kívánalmaiknak és a város gazdasági fejlődésének a szempontjait figyelembe véve hozta meg döntését. Persze nem zárható ki más döntés hozói elv érvényesülése sem.

A támadottak, vagyis a kéjnőtartók minden törvényes eszközt bevetettek (a nem törvényesekről nincs információnk, de azok alkalmazása nem kizárható), hogy keresetüket, megélhetésüket megtartsák. Különösen visszatükröződik ez Király Györgynek, mint háztulajdonosnak és Frankel Ninának, mint kéjhölgytartónak a Szarvassor 81. számú bordélyházért vívott harcában.

⁷⁸ Nagyváradi Napló 1905, 6.

⁷⁹ Nagyváradi 1905, 8–9.

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy tovább bővítsük ismereteinket a 19. század végén és a 20. század elején Nagyváradon élt kéjhölgytartókról és az általuk vezetett bordélyházakról. De vizsgálatunk tárgyát képezte a bordélyházak és a városlakók viszonyának a feltárása is. Érdeklődésünk elsősorban társadalomtörténeti, de nem zárhattuk ki a rendészettörténeti diskurzust sem. Az elsőből adódóan magukra a személyekre, az ő életükre és munkájukra voltunk kíváncsiak. Ezzel együtt tisztábban voltunk azzal is, hogy a felhasznált források egyoldalúsága vagy éppen különbözősége miatt ez a fajta megközelítés nem volt „zökkenőmentes”. A teljesség igényével sem léphettünk fel. A dolgozatunkban bemutatott emberek élettörténete is hiányos. A „korlátok” ellenére mégis úgy gondoljuk, hogy sikerült (de ezt majd az olvasó úgy is eldönti) a téma egyoldalú megközelítése helyett többsíkú, probléma orientált vizsgálat elvégzése. Célunk az volt, hogy a nagyváradi kéjhölgytartókról és bordélyházaikról több olvasatot, értelmezési keretet nyújtsunk a téma iránt érdeklődők számára.

A jogi keret bemutatását követően megpróbáltuk elhelyezni a bordélyházakat a városi térben. Ezt követően a létesítmények elhelyezkedésének okait vizsgáltuk. Ebből kiderült, hogy a bordélyok elhelyezésekor fontos szerepet játszott az engedélyt szolgáltató és a prostitúciót szabályozó városatyák akarata. De azt is megtudtuk, hogy a városvezetők nem tudták mellőzni az éppen érvényben lévő prostitúcióval kapcsolatos társadalmi normákat és a történelmi hagyományokat sem. Továbbá az is bizonyítást nyert, hogy a létesítmények elhelyezkedésében elengedhetetlen szerepet játszott a helyzeti előny: a katonasághoz és a piachoz való közelség. S bár bepillantást nyerhettünk a bordélyházak enteriőrébe is, az épületek felépítéséről, a helységek beosztásáról és azok felszereltségéről szinte semmit sem sikerült feltárni.

A tanulmány folytatásában 12 kéjhölgytartó élet- és karriertörténetének a rekonstruálására tettünk kísérletet. A vizsgálatokat három szempont alapján végeztük el. Ezek a következők: családi, szociális és gazdasági háttér. A három aspektus alapján pedig azt

vizsgáltuk, hogy ki honnan, milyen közegből érkezett, illetve a források keletkezésekor milyen családi, szociális és gazdasági állapotba került. Bár az információk hiányosak, de egyfajta összegzésként azért megfogalmazhatjuk, hogy az általunk vizsgált kéjhölgytartók nehezebb anyagi körülmények közül, falusi vagy városi közegből érkeztek. A források keletkezésekor pedig három különböző élet- és karriertörténet körvonalai rajzolódtak ki. A feltárt esetek olyan képet festenek a kéjhölgytartókról, mint akikben megvan a vállalkozói kedv, akik felül akarnak emelkedni rossz anyagi helyzetükön. A vizsgálat tárgyát képező 11 (egy esetben nem rendelkezünk elég információval) személy közül csak két esetben beszélhetünk felívelő karrierről. Mivel nem ismerjük a vizsgált személyek élet- és karriertörténetének a végét, az előbbi kijelentésünk csupán az 1899-1913 közötti időszakra vonatkozik. Továbbá arra a kérdésre sem kaptunk választ, hogy a bordélyos foglalkozás egy adott élettartamot vagy az egész felnőtt munkaképes kort meghatározó foglalkozást jelentett. Válasz nélkül maradt az a kérdés is, hogy a kéjhölgytartók pontosan hogyan és ki által kerültek kapcsolatba a prostitúciós „iparral”.

A következő alfejezetben az engedélyeztetés és az ahhoz kapcsolódó kérdések kerültek a vizsgálat fókuszába. Rekonstruáltuk az engedélyeztetés menetét, a kérelemtől a kibocsájtásig eltelt időt, de vizsgálat tárgyát képezte az is, hogy a kéjhölgytartók mennyi időre kapták meg az engedélyeket. Az elemzések révén arra a megállapításra jutottunk, hogy amennyiben semmilyen külső vagy belső „kényszer” nem jött közbe a kérelmező, már igen hamar a kezébe vehette az engedélyt (4 nap). Amennyiben valamilyen probléma jött közbe, úgy az ügymenet elhúzódhatott akár 1 évig is. Az is kiderült, hogy a hatóságok szívesebben adták meg az engedélyt bordélyház nyitására azoknak a személyeknek, akik már korábban is rendelkeztek olyannal. Ezt alátámasztja az a megállapítás miszerint több alkalommal is meghosszabbításra került egy-egy engedély vagy az, hogy a tanács néhány esetben ideiglenes engedély mellett is megtúrta a bordélyházakat. Mindezek fényében úgy véljük, hogy a kéjhölgytartói foglalkozás egyfajta zártságot mutat, melybe nem kerülhetett be bárki. A feltárt esetekben a városi tanács az engedélyeket három hónap és két év közötti időszakra vonatkozóan adta meg. Az elemzések során tisztázni kívántuk a bordélyházak tulajdonjogi viszonyait is. A vizsgálatral rámutattunk arra, hogy különbséget kell tenni a bordélyházat vezető személy vagy a bordélyház tulajdonosa között. Ugyanis 6 kéjnőtartó négy esetben bérelte és 3 esetben a saját tulajdonát képezte a bordélyház. A kutatás eredménye arról is tájékoztat, hogy ki mikor adta el vagy vásárolta meg a bordélyházakat.

A tanulmány utolsó fejezetében négy kérelem segítségével megpróbáltuk rekonstruálni a városlakóknak a bordélyházakról és a prostitúcióról kialakított képét. A szövegek vizsgálatát három szempontból végeztük el: a bezárást kérelmezők, az elbírálók és a támadottak oldaláról egyaránt. A kérelmezők több oldalról is igyekeztek rávilágítani a bordélyházak rossz hatására. A felsorolt érvek az erkölcsi és társadalmi normaszegés, a lelki és érzelmi trauma, a közbiztonság, a gazdaság és az egészségügy kategóriák kereteibe illeszkednek.

A jövőben a vizsgálat további folytatását és kiegészítését tartjuk célszerűnek. Ennek velejárója a jelenleg feltárt források továbbiakkal történő bővítése. De fontosnak tartjuk a levéltári iratok más forrásokkal történő összekapcsolását is.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (ROLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 611.

Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (ROLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 648.

Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (ROLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 723.

Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltára (RoLBhL), Fond Nagyvárad polgármesteri hivatalának iratai, Dosszié 804.

Kiadott források

Budapest szabályrendelete 1909: *Budapest a Székesfőváros szabályrendelete a prostitúcióról*. In: Szerk. Léderer Pál, *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1999. 385–400.

Kecskemét szabályrendelete 1896: *Kecskemét th. Város szabályrendeletének tervezete az üzletszerű kéjalgás rendezése és a tilos kéjalgás tárgyában*. In: Szerk. Léderer Pál, *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 1999, 352–372.

Magyar népszámlálás 1882: *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt*, Szerk. és Kiadja az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, I. k.

Nagyvárad Napló 1905: május 7., 6.

Nagyvárad 1905: május 7., 8–9.

Nagyvárad térképe 1890: Vidor Manó, *Nagyvárad törvényhatósággal felruházott város térképe*

Nagyvárad térképe, 20. század eleje: *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, 1902/1316. sz.*

Általános könyvészet

Csoma Zsigmond 2006: *Az első női foglalkozási statisztika Magyarországon – A női emancipáció és az első részletes női népszámlálás*, In: Szerk. Gyáni Gábor – Nagy Beáta, *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 181–204.

Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán 2005: *Magyarország társadalma a 19. század második felében*. In: Szerk. Gergely András: *Magyarország története a 19. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 397–459.

Fábry Anna 2003: „Határozz, és kimondtad sorsodat.” *A nőkérdés megjelenítése a reformkori magyar irodalomban*, In: Szerk. Lácza Magdolna, *Nők és férfiak avagy a nemek története*. Rendi társadalom – polgári társadalom 16., Nyíregyházi Főiskola, 139–144.

Fleisz János 1997: *Város kinek nem látni mását*, Charta Könyvkiadó, Nagyvárad

Gyáni Gábor 1983: *Család, háztartás és a városi cselédség*, Magvető Kiadó, Budapest

Gyáni Gábor 1998: *Az utca és a szalon*, Új Mandátum Kiadó

Gyáni Gábor 2002: *Történetdiskurzusok*, L Harmattan, Budapest

Hochhauser Ronald 2010: *Contribuție la o istorie a industriei de fabrică la Oradea în perioada 1848–1948*, Kiadja a Körösvidéki Múzeum, Nagyvárad

Lepetit, Bernard 2002: *Tér és történelem*, In: Szerk. Benda Gyula – Szekeres András, *Tér és történelem*, L Harmattan – Atelier, Budapest, 39–64.

Lévy, Jacques 2002: *A helyek szelleme*, In: Szerk. Benda Gyula – Szekeres András, *Tér és történelem*, L Harmattan – Atelier, Budapest, 19–38.

Musseti, Alain 2002: *Történeti földrajz: történeti tudomány?*, In: Szerk. Benda Gyula – Szekeres András, *Tér és történelem*, L Harmattan – Atelier, Budapest, 39–64.

Nag Mariann 2006: *Nők a magyar gazdaságban a dualizmus korában*, In: Szerk. Gyáni Gábor – Nagy Beáta, *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 205–222.

Perényi Roland 2012: *A bűn nyomában*. Uránia Imseretterjesztő Alapítvány – L Harmattan, Budapest

Sonkoly Gábor 2002: *Miért épp a francia termegközelítések?* In: Szerk. Benda Gyula – Szekeres András, *Tér és történelem*, L Harmattan – Atelier, Budapest, 7–19.

Topalov, Christian 2002: In: Szerk. Benda Gyula – Szekeres András, *Tér és történelem*, L Harmattan – Atelier, Budapest, 77–110.

Szakirodalom

Adler, Laure 1999: *Szerelem az utcán*. In: Léderer Pál, *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 228–247.

Adler, Laure 2004: *Casele de toleranță între 1830 și 1930*, Corint Kiadó, Bukarest

Anka László 2010: *A budapesti prostitúció jogtörténete a dualizmus korában*, In: Főszerk. Gergely Jenő, *Vázlatok két évszázad magyar történetéből: tanulmányok*, ELTE Történelemtud. Doktori Iskola Budapest, 51–65.

Bana József 1999: *A bordélyházak kialakulása Győr városában (1848-1919)*, In: Uő. Szerk., *Pirolámpás évszázadok*, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának kiadványa, Győr, 5–14.

Bokor Zsuzsa 2006: *Technikák a prostituáltak marginalizálására és a nemzeti térből való kizárására*, In: Szerk. JAKAB Albert-Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm, *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. 5., Kriza János Könyvek, Kolozsvár, 215–235.

Bokor Zsuzsa 2008: *Nők a deviancia határán... Az átmenet asszonyai Kolozsváron az 1920-as években*. In: Szerk. Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia, *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 165–180.

Bokor Zsuzsa 2013: *Testtörténetek*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

Borai Ákos 2003: *Prostitúció*, Kecskemét

Braeuner, Gabriel 1999: *Negyedek és prostitúció Colmárban a XIX. században „Nach Colmar gehen”*, In: Szerk. Bana József, *Piroslámpás évszázadok*, Kiadja Győr megyei jogú város levéltára, 1999, 125–130.

Corbin, Alain 1999: *Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat*, In: Szerk. Léderer Pál: *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 209–227.

Csurgai Horváth József 1999: *Székesfehérvár és a prostitúció (Fehérvár piros lámpás századai)*, In: Szerk. Bana József, *Piroslámpás évszázadok*, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának kiadványa, Győr

Dărmăuş, Lucian 2003: *Premise pentru o monografie urbană a prostituției. Registrul prostituatelor: indicator al stării prostituției oficiale*, In: Szerk. Radu Mârza–Laura Stanciu, *Cum scriem istoria? Apelul la științe și dezvoltările metodologice contemporane*, Aeternitas Kiadó, Gyulafehérvár, 225–248.

Dobszay Tamas 2003: *Egy szabólegény megkísértései. Kézművesek életviszonyai és házasságai egy visszaemlékezésben 1832–1838*, In: Szerk. Lácza Magdolna Szerk., *Nők és férfiak avagy a nemek története*. Rendi társadalom – polgári társadalom 16., Nyíregyházi Főiskola, 277–284.

Fusch, Eduard 1926: *Az újkor erkölcstörténete III. k.*, Világirodalom Könyvkiadóvállalat Weiler és Társa Kiadása, Budapest

Forrai Judit 2000: *Szexuális bűncselekmények a prostitúciós iparban az 1870-es években*, In: Belögyi Szemle 4–5. sz., 61–74.

Forrai Judit: *A „bűnös” szex (a XIX. század utolsó negyedé)*, In: Szerk. Lácza Magdolna, *Nők és férfiak avagy a nemek története*. Rendi társadalom – polgári társadalom 16., Nyíregyházi Főiskola, 422–437.

Güntner Péter 1999: *A soproni prostitúció története*, In: Aetas, 1.sz., 49–64.

Halász Imre 1999: *Keszthelyi “szerelmi szabadfoglalkozásuak” a 19. század második felében*, In: Szerk. Bana József, *Piroslámpás évszázadok*, Kiadja Győr megyei jogú város levéltára, 92–94.

Horváth László 1999: *Régi hevesi bordélyok*, In: Szerk. Bana József, *Piroslámpás évszázadok*, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának kiadványa, Győr, 107–116.

Jakab–Keszeg–Keszeg 2007: *Emberek, életpályák, élettörténetek. Mire használható az élettörténet?* In: Szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos, *Emberek, életpályák, élettörténetek*, Kiadja a Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

Kingsley Davis 2001: *A prostitúció*, In: Rácz József Szerk. *Devianciák. Bevezetés a devianciák szociológiájába*, Új Mandátum, Budapest, 61–68.

Schreiber Emil 1917: *A prostitúció*. A magyar Belügyminisztérium felügyelete alatt álló rendőrségi szaktanfolyamok kiadványai, 6, Budapest.

Szabó Ödön é.n.: *Aspecte ale prostituției orădene la sfârșitul secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea*. Kézirat.

Szécsényi Mihály 2008: *Prostitúció és bűnözés Budapesten 1918-ban: prostituáltak, bűncselekményeik és életmódjuk az első világháború végén*. In: Szerk. Bakó Boglárka-Tóth Eszter Zsófia, *Határtalan nők: kizártak és befogadottak a női társadalomban*, Nyitott Könyvműhely, 181–200.

Szőőr Anna 2008: *A szeretőtartás szertartása*, Kairosz Kiadó, Budapest

Sigsworth, E.M. – Wyke, T.J. 1999: *Prostitúció és nemi betegségek a viktoriánus időkben*, In: Szerk. Léderer Pál, *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 138–163.

Takár Zsuzsanna 2002: *Fenomemul prostituției în Târgu-Mureș între anii 1926-1932*, In: Revista Bistriței XVI, 323–327.

Tötös Áron 2013: *Nagyvárad prostitúciós szabályozása országos összehasonlításban a reglementáció korában*. Kézirat.

Walkowitz R. Judith 1999: *Egy kirekesztett csoport születése: prostituáltak és munkásnők Plymouth-ban és Southamptonban*, In: Szerk. Léderer Pál, *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*, Új Mandátum Kiadó, Budapest, 163–189.